

ilmi dergi
diyanet

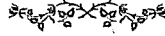
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Cilt: 44 • Sayı: 2 • Nisan - Mayıs - Haziran 2008

İMANIN ARTMASI-EKSİLMESİ MESELESİ VE AMEL İLE İLİŞKİSİ

Hasan GÜMÜŞOĞLU *

Özet:

İman kelime olarak güven verme ve doğruluğunu kabul etme gibi manalara gelmektedir. Bir terim olarak iman; “Hz. Muhammed’i Allah tarafından getirdiği hususlarda kalp ile tasdik, dil ile ikrar” şeklinde târif edilmiştir. Dil ile ifade önemli görülmeyle birlikte imanda kalbin tasdiki yeterlidir.

Ameller imanın bir cüzü olmadığından iman artmaz ve azalmaz. Ameller sebebiyle imanın nuru artar veya azalır. Ancak sadece tasdikten ibaret olan imanın küçük bir tehlike ile kaybolması mümkündür. Ayrıca iman, kişiyi cehennemde ebedi kalmaktan kurtarmakla birlikte, orada hiç azap görmemek veya cennet nimetlerinin tamamına ulaşmak için yeterli gelmez.

Anahtar Kelimeler: İman, tasdik, amel

The Problem of Increase or Decrease in Belief and the Relationship Between Belief and Action

Abstract:

İmân (Belief) lexically means to assure and to confirm that something is right. It technically means that it is to confirm in the heart what

* Dr., İstanbul Merkez Vâizi

Hız. Muhammed notified is true and to declare it with the tongue. Although declaration with the tongue is important, confirmation in the heart is enough to be a believer (mumin).

As the actions (âmal) are not the part of îmân, it neither increases nor decreases; but there might be an increase or decrease in its brightness owing to the actions. It should be known that the îmân which consists of only confirmation without action may easily be lost. Furthermore, although that kind of îmân saves the believer from everlasting life in the hell, it may not be enough not to be punished or to attain all kinds of blessings.

Key Words: Belief, confirmation, action.

Giriş:

Kelime ve Terim Olarak İman

İman; eman, emniyet, korkusuz olma, güven verme, emin kılma gibi manalarda kullanılmaktadır. İnanan başkası tarafından sözlerinin doğruluğu tasdik edilen, kendisine inanılan ve güvenilen, kendisinin yalancı kabul edilme korkusundan kurtulmuş ve etrafına da güven veren emîn bir kimse konumuna gelmiştir.¹

Kelime itibariyle iman, kalben yapılan bütün tasdikleri ihtiva ettiğinden âlimler, dinî bir terim olarak imanın gerçekleşmesinde amelin yerini ve önemini otaya koymak için konuya değişik açılardan bakarak neticeye varmaya çalışmışlardır.

“İman sadece kalbin tasdikidir” diyenler ile “iman kalbin tasdiki ve dilin ikrarıdır” diyen âlimler arasındaki görüş ayrılığının bir neticesi olarak imanın tanifi değişik şekillerde yapılmıştır. Ulema, imanın tanifi yaparken ona şer’î bir mana da yüklemiştir. Bu takdirde İslâm âlimlerine göre iman, şer’î manada inanılması zaruri olan hususları doğru kabul etmek yani tasdik etmektir. Kalbî tasdike dilin ikrarının ilave edilip edilmemesine göre iki farklı tanifi ortaya çıkmaktadır.

1 Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir, *el-Okÿânusü’l-basît fî tercemeti’l-Kâmûsi’l-muhît* trc. Âsım Efendi, İstanbul, 1305, IV, 548-49; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, Beyrut, 1994, XIII, 21-24.

İmam-ı Azam Ebû Hanîfe (v.150/767), başta olmak üzere bir kısım Hanefî fıkıhçılara göre iman: “Hz. Muhammed’in (s.a.s.) Allah Teâlâ tarafından getirdiği kesin olarak bilinen hususların tamamını kalp ile tasdik dil ile ikrar etmektir”.²

İmam Ebû Mansur el-Mâtürîdî (v.333/944) ve Ebu’l Hasan el-Eş’arî (v.324/936) ile onları takip eden Ehl-i Sünnet kelamcılar, imanın kalben olması gerektiğinde ittifak etmişlerdir. Mâtürîdî; imanı sadece dilin ikrarı olarak gören görüşün yanlış olduğunu ifade eder.³ Âyetlerdeki “âmenû” (iman ettiler) lafzının “saddekû” (tasdik ettiler) şeklinde anlaşıldığını söyleyen Mâtürîdî, aklen dinin, kalpteki itikattan teşekkül ettiğini, zorlama esnasında kaybolmayacak şeyin kalpteki din olduğunu ve buna hiç kimsenin tesir edemeyeceğini söyler.⁴

İmam Eş’arî, *el-Lümâ’* adlı eserinde Arapça’da imanın tasdik manasına geldiği konusunda dilcilerin icma ettiklerini belirtirken,⁵ *el-İbâne’* isimli kitabında da imanın söz ve amel olduğunu söylemiştir.⁶

Mâtürîdî kelamcısı Ebû Yusr Muhammed Pezdevî (482/1089), “İman tasdikdir. Tasdik kalple olduğu gibi lisanla da olur. Lisanla olanı daha açıktır. Kalp ve lisan ile olması imanın birer rüknüdür. İman ancak bunların her ikisiyle birlikte bulunur” demektedir, zarureti acziyet halinde ise bunlardan birisini yeterli görmektedir.⁷

Ebu’l-Muîn en-Neseî (508/1114) İmam-ı Azam’a göre imanın tasdik manasına geldiğini hatırlatmakta ve İmam Mâtürîdî’nin de bu görüşü tercih ettiğini belirterek, Eş’arî’ başta olmak üzere kelamcılarının bir çoklarının da aynı fikirde olduğuna dikkat çekmektedir. İman: “Hz. Muhammed’i Allah Teâlâ tarafından getirdiği hususlarda tasdik etmek” olarak izah eden Ebu’l-Muîn, iman edilmesi gerekli bütün esasların bu tasdikle dahil olduğunu belirtmektedir.⁸

2 İmam-ı A’zam, *el-Fıkhu’l-Ekber*, nşr. Mustafa Öz, İstanbul, 1992, s.74; en-Neseî, Ebu’l-Muîn *Teb-siratü’l-edille fi usûli’-d-dîn*, nşr. Claude Salâme, Dımaşk, 1993, c. I, 25; Bağdâdî, Ebu Mansûr Abdulkâhir, *Usûli’-d-Dîn*, Beyrut, 1981, s. 249; Taftazânî, *Şerhu’l-Akâid*, Dersaâdet, 1326, s. 153; Aliyyü’l-Kârî, *Şerhu’l-Fıkhu’l-Ekber*, Beyrut, 1984, s. 124; *Şerhu’l-Emâlî*, İstanbul, ts., s. 28; Harpûti, Abdullaîf, *Tenkîhu’l-Kelâm*, Dersaâdet, 1330, s. 252-3.

3 Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhid*, nşr. Fethullah Huleyf, İskenderiye, ts., s. 373-76; *Tevilâtu Ehli’s-sünne*, nşr. İbrahim Avazeyn-es-Seyyid Avezeyn, Kahire, 1994, I, 44.

4 Mâtürîdî, *et-Tevhid*, s. 377; *Tevilât*, I, 47.

5 Eş’arî, *el-Lüma’*, Kahire ts., s. 122.

6 Eş’arî, *el-İbâne an usûli’-d-diyâne*, nşr. Abbas Sabbağ, Beyrut, 1994, s. 39.

7 Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed, *Usûli’-d-dîn*, Kahire, 1963, s. 149.

8 Neseî, *Teb-siratü’l-edille fi usûli’-d-dîn*, I, 25.

Ömer en-Neseî (537/1142) *Metnü'l-Akâid*'de imanı: “Hz. Muhammed'in Allah Teâlâ tarafından getirdiği hususları kalp ile tasdik, dil ile ikrardır” şeklinde tarif etmekte ve Hz. Muhammed'in Cenab-ı Hakk'ın bir peygamberi olarak getirdiği esasların doğruluğunun kalben kabulü ve bunun dil ile ifade edilmesini özellikle belirtmektedir.⁹

Dil ile ikrarı, bir rükün olarak görmeyen kelamcılar ise imanı: “Allah Teâlâ katından getirdiği hususlarda Hz. Muhammed'i (s.a.s.) tasdik etmek yani onun doğru olduğunu kabul etmek”¹⁰ veya “Peygamber Efendimizi, Allah katından getirdiği kesin olarak bilinen konularda (icmâlî ise icmâlen, tafsilî ise tafsilen) kalp ile tasdik etmek” şeklinde tarif etmişlerdir.¹¹

Bu açıklamalardan anlaşıldığı şekilde iman, kelime olarak tasdik manasını ifade etmekte ve İslâmî açıdan imanın gerçekleşmesi için, Allah tarafından getirdiği kesin olarak bilinen hususlarda Hz. Muhammed'i doğrulamak, onun doğruluğunu kalben kabul etmek gerekli bulunmaktadır. Bazı âlimler kalpteki tasdik dil ile ifadesini de zorunlu kabul etmekle birlikte bunu, kalp ile tasdik kadar önemli bir esas olarak görmemişlerdir.

D) İmanda Artma ve Eksilme

İmanın artması ve eksilmesi meselesi üzerinde duran âlimler konuya daha çok iman-amel ilişkisi açısından yaklaşmışlardır. Kelamcılar arasında imanda ziyadeli ve noksanlığı kabul eden âlimler olduğu gibi, imanda bir değişikliğin olmayacağını belirtenler de bulunmuştur. İslâm âlimlerinden bir kısmı ise bu konudaki ihtilafın lafzî olduğunu belirtip iki görüşün hakikatte farklılık arz etmediğini söylemişlerdir.

İmanın artması ve eksilmesi meselesinin ilk bakışta imanın tarifiyle yakından alakalı olduğu görülür. İmanı, “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve erkân ile amel etmek” şeklinde anlayanlara göre amel, imanın bir cüzü haline geldiğinden ameller arttıkça imanın artması gerekmektedir. İmanı, “kalbin tasdiki” olarak tarif edenlere göre ise,

9 Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 153.

10 Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 249; en-Neseî, *a.g.e.*, II, 813; Gazzâlî, *Faysalü't-Tefrika*, Beyrut, 1994, s. 78; Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsid*, V, 177; Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, s. 125; *Şerhu'l-Emâlî*, s. 28; Harpûfî, *a.g.e.*, s. 252-3.

11 Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul, ts., II, 454; Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, s. 125; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 153, *Şerhu'l-Makâsid*, V, 177.

tasdik ya var veya yoktur. İkisinin arasında bir yer düşünülemeyeceği için imanda artma ve eksilmenin olmaması gerekir.

Amelin imanın bir cüzü olmadığını ve imanın tasdik manasına geldiğini söyleyip; imanın artmasını ve eksilmesini mümkün görmeyen âlimlerin başında İmam-ı Azam gelmekte ve onu Mâtürîdî kelâmcılar ile Cüveynî ve Taftazânî gibi Eş'arî âlimleri de takip etmektedir.¹²

İmam-ı Azam, *el-Fıkhü'l-Ekber* adlı eserinde şöyle der: “Yer ve gök ehlinin imanı, mü'menü bih (iman edilen şeyler) yönünden artmaz ve eksilmez. Ancak yakın ve tasdik yönünden artar ve eksilir. Müminler iman ve tevhit açısından müsavi, amelileri itibariyle bir birlerinden faziletlidirler”¹³

Ebû Hanife, *el-Vasıyye* isimli eserinde ise konuyla alakalı olarak: “İman artmaz ve eksilmez. Zira noksanlaşması ancak küfrün artmasıyla olacağından ziyadeleşmesi de küfrün noksanlaşmasıyla olur. Böyle bir şey ise düşünülemez. Bir kimsenin aynı anda mümin ve kafir halinde bulunması nasıl caiz olur? Mümin gerçekten iman eden, kafir de gerçekten küfreden kimsedir. İmanda şüphe olmaz”¹⁴ diyerek konuya açıklık getirir.

İmam-ı Azam'ın bu ifadelerinden, iman tasdik manasına geldiğinden dolayı artma ve eksilmenin olmayacağını, bir anda kişinin hem mümin hem de kâfir olmasına imkan bulunmadığını, müminler arasındaki farklılığın amellerden kaynaklandığını anlıyoruz.

Aliyyü'l-Kârî, İmam-ı Azam'ın bu görüşlerini açıklarken; tasdik hakiki manada gerçekleşmemiş ise bunun zan olacağını, zan ve şüphenin ise itikat makamında geçerli olmadığını söyleyip “Muhakkak zan haktan (ilimde) hiçbir şeyin yerini tutmaz”¹⁵ âyetini buna delil getirir.¹⁶

Ebû'l-Muîn en-Neseî de imanın tasdik manasına gelmesinden dolayı noksanlaş-

12 İmam-ı A'zam, *el-Vasıyye*, s. 87; Pezdevî, *a.g.e.*, s. 153; Neseî, *Tebşıra*, II, 809; Cüveynî, *el-İrşâd ilâ kavân'ı'l-edille fî usûli'l-itikâd*, nşr. Esad Temimî, Beyrut, 1992, s. 335-6; Taftazânî *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 214.

13 İmam-ı A'zam, *a.g.e.*, s. 74-5.

14 İmam-ı A'zam, *a.g.e.*, s. 87.

15 Yûnus, 10/36.

16 *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, s. 126.

manın, imanın olmaması manasına geleceğini, iman gerçekleşikten sonra ise onda bir ziyadenin olamayacağını, ancak ona ilave yapılabileceğini söyler. Neseffî, iman teşekkül ettikten sonra yapılan ibadetlerin onu ziyadeleştirmedeğini, günahların da imanı noksanlaştırmadığını ve önceden olduğu gibi tasdikini aynen kaldığını söylemektedir.¹⁷

Neseffî'nin de belirttiği gibi imanın arttığı dikkate alınırsa bir kimsenin imanının hiç bir zaman tamamlanmaması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Yani iman devamlı bir şekilde artarsa, tam olarak gerçekleşmesi bir insan için ölüncüye kadar mümkün olamayacağı gibi, bu artmanın bir sınırını belirlemek veya bu sınıra her inananın ulaşmasını düşünmek çok güçtür. Bu itibarla imanın tasdik yönünden artması söz konusu olmayıp, imanın kuvvet ve kemal itibarıyla farklılığından bahsedilebilir. Bir müminin yaptığı salih amellerle kalbindeki nurun artması veya işlediği günahlardan dolayı bu nurun azalması mümkün olur, ancak tasdik itibarıyla iman artmaz veya eksilmez.

İmanın artıp eksildiğini söyleyen âlimler ise görüşlerine bazı nasları delil getirmişlerdir.

“Müminler ancak o kimselerdir ki, Allah zikredildiği zaman kalpleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanını artırır”¹⁸ âyetinde müminlerin imanının arttığı beyan edilmiştir.

Bir başka âyette de: “Her hangi bir süre indirildiği zaman onlardan bir kısmı der ki: Bu sizin hanginizin imanını arttırdı”. İman edenlere gelince onların imanlarını arttırdı ...”¹⁹ buyrulmaktadır.

Bazı hadisler de imanın artmasından ve insanların imanları itibarıyla birbirinden üstün ve faziletli olduklarından bahsedilmiştir.²⁰

Konu ile alakalı nasların hepsi bir bütünlük içerisinde değerlendirilmeden, yalnızca bu naslara bakıldığında ilk anda imanın arttığı anlaşılabilir. Ancak yukarıda verdiğimiz âyetlerde söz konusu insanlardan ziyade (belirtilen ameller yapılmadan)

17 Neseffî, *a.g.e.*, II, 809.

18 el-Enfal, 8/2.

19 et-Tevbe, 9/124.

20 Buhârî, “İmân”33; İbn Mâce, “Mukaddime” 9; Tirmizî, “İmân”6; Ebû Dâvûd, “Sünnet”15.

den önce de “iman edenler” diye bahsedilmektedir. Bu itibarla imanın gerçekleşmesinden sonra ziyadeliğinden bahsedilmesi, var olan imanın güçlenmesi, deliller ile inandığı hükümlerin kesinliğinin artması şeklinde anlaşılabilir.

Ebû Hamid el-Gazzâlî (v. 505/1111) bu konudaki ihtilafın “iman” kelimesinin müşterek (bir çok manaya gelen) bir lafız olmasından kaynaklandığını söyleyerek; imanın sadece taklitle oluşan tasdik manası göz önüne alındığında, tasdik oluşmasından sonra o kimseye mümin hükmünün verileceğini belirtir.

Gazzâlî Arapların büyük çoğunluğunun, Allah’ın birliğine dair delillere ve mucizelere bakmadan, Rasûlüllah’ın (s.a.s.) kendilerine yaptığı iyi muameleden dolayı onu tasdik ettiklerini söyleyip, Hz. Peygamber’in onlara mümin muamelesi yapmasına dikkat çeker. Gazzâlî, yakînî bir tasdik olarak imanın gerçekleşmesinden sonra kendisinde artma ve eksilmenin olamayacağını, ancak tam manasıyla yakın gerçekleşmemiş ise kişinin delillere bakarak inandığı konuların daha açıklık kazanacağına ve tatmin duygusunun daha da artacağına dikkat çeker. Gazzâlî, tasdik amelle beraber olması durumunda ise amellerin artmasının tasdik de artmasını gerektireceği konusunun ihtilafı olduğuna dikkat çekip, bu meselenin tartışmasına girmez.²¹

Sadeddin Taftazânî (v. 793/1390), İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî (v. 478/1085) ve Fahreddin er-Râzî (v. 606/1210) gibi Eş’arî kelimcilerin, iman tasdik manasını dikkate alarak imanda artmanın ve noksanlığın mümkün olmayacağı, ancak kemalinde bir farklılığın gerçekleşebileceği kanaatine vardıklarını zikreder. Taftazânî bu konudaki nasları tevil ederek, ziyadeliğinden muradın; devam ve sebatteki ziyadeliğ veya topluca iman edilen esasların detaylı bir şekilde inanılması ya da imanın meyvesi olan ibadetlerle imanın nurunun artması olabileceğini ifade eder.²²

Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre âlimlerin bazısı daha çok nasların zahirine bakarak iman artıp ve eksilebileceğini söylemekle birlikte, ulemânın çoğunluğu iman kelime manası olan tasdiki esas almakta ve bu durumda bir ziyadeliğ ve noksanlığın söz konusu olamayacağını belirtmektedir.

Netice olarak, iman tasdik manasına geldiğinden ve tasdik dışında zan ve şüp-

21 Gazzâlî, *el-İktisâd fî'l-İ'tikâd*, Kâhire, ts., s. 189-91.

22 Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 211-4.

he ile iman olamayacağından, iman da aslında bir noksanlık veya fazlalık söz konusu değildir. İman tasdikten ibaret olup bunun azı veya çoğu olmaz. Tasdik gerçekleşmiş ise iman vardır, değilse iman yoktur.

Tasdiki yapan kimse mümin olup kendisine müslümana ait hükümler uygulanır. Ancak icmâlen tasdik edilen esaslara daha sonra geniş olarak inanılır veya başta taklit yoluyla veya bir başka şekilde oluşan iman zamanla deliller ve ibadetlerle kuvvetlenir. İman gerçekleştiikten sonra yapılan ibadetler ise imanın nurunun ve gücünün artmasına sebep teşkil edeceği gibi, delile dayanmayan ve ibadetle beslenmeyen sadece bir tasdikten ibaret olan imanın ise, küçük bir tehlike ile kaybolması mümkündür.

II) İman-Amel İlişkisi

Ameli imanın bir parçası olarak gören selef âlimleri de ameldeki bir noksanlık veya günahından dolayı bir mümini küfre nispet etmemişlerdir. Ehl-i Sünnet dışındaki Hâricîler ise amellerinde kusuru olanları tekfir etmiştir. Mûtezile ise büyük günah sahiplerinin imandan çıktıklarını belirtmiş, ancak onları küfre nispet etmeyerek iman ile küfrün arasında (*el-menzile beyne'l-menziletayn*) bırakmıştır.

Amelleri imanın bir parçası görenlerin şu âyetleri delil kabul ettikleri görülmüştür:

“Müminler ancak, Allah ve Rasûlüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen; Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte onlar sâdıklar (doğrular) dır”²³. Bu âyette Allah ve Rasûlüne imandan sonra, şüphe etmemek ve Allah yolunda cihat etmek beraber zikredilerek, bunları işleyenler, sadık kimseler yani imanlarında doğru olanlar şeklinde açıklanmıştır.

“...yoluna gücü yetenlerin beytullahı haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır. Kim küfrederse Allah bütün âlemlerden müstağnidir.”²⁴ âyetinde imkanı olanların Kâbe’yi ziyaret etmeleri Cenab-ı Hak tarafından farz kılınırken, bu emri yerine getirmeyenler, küfürle nitelenmiştir.

“Hayır! Rabbine yemin olsun ki, aralarında çıkan ihtilaflarda seni hakem kılıp, sonra da verdiği hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam manasıyla kabul-

23 el-Hucurât, 49/15.

24 Âl-i İmrân, 3/97.

lenmedikçe onlar iman etmiş olamazlar.”²⁵ âyetinde iman, söz ve tasdikten öte Rasûlullâh’ın (s.a.s.) verdiği hükmü severek kabullenme şartına bağlanmış ve müslümanların aralarında çıkan anlaşmazlıklarda Hz. Peygamberin hakemliğini ve onun verdiği hükmü severek kabul etmeyenlerin iman etmiş olmayacakları açıklanmıştır.

“Kim bir mümini kasten öldürirse cezası, ebediyen kalacağı cehennemdir”²⁶ âyetinde, bile bile bir mümini öldürmenin cezası ebedî cehennem olarak ifade edilmiştir. Böyle bir cezanın da sadece kafirler için verileceği dikkate alındığında bir müslümanı kasten öldürmenin küfür sayılacağı ifade edilmiştir.

Bunlara ilave olarak, Allah’ın indirdiği hükümler ile amel etmeyenlerin, kafir, fasık ve zalim olduklarını açıklayan âyetlere²⁷ bakılarak amelinden dolayı kişinin imandan çıktığı söylenmiştir.

Ameli imanın bir parçası olarak kabul edenler, âyetlere ilaveten hadislerden de delil getirmişlerdir. Bu kısım âlimler, “Zina eden mümin olarak zina etmez. Hırsızlık yapan mümin olarak yapmaz. İçki içen mümin olarak içmez”²⁸ hadisine dayanarak büyük günahlardan birini işleyenin imanını kaybedeceğini söylemişlerdir. Bunlar namazı terk eden veya müslümanları öldürenleri küfre nispet eden hadisleri²⁹ de delil olarak gösterip, amelin imanın bir parçası olduğunu ifade etmişlerdir.

İmam Şâfî, Mâlik, Ahmed b. Hanbel gibi selef âlimleri de, ameli imandan bir parça kabul etmektedirler.³⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî de iman ile ameli ceset ile kalbe benzeterek, ceset olmadan kalbin, kalp olmadan cesedin bir işe yaramayacağını söylemiştir.³¹

Amelin imandan cüz olduğunu söyleyenlerin delilleri daha da çoğaltılabilir. Ancak imanın tarifinde açıkladığımız şekilde, iman-amel ilişkisini konu alan âyet ve hadisleri; gerek kelime itibariyle gerekse sistematik olarak incelediğimizde amelin imandan ayrı olduğu anlaşılmaktadır.

25 en-Nisâ, 4/65.

26 en-Nisâ, 4/93.

27 el-Mâide, 5/44,45,47.

28 Buhârî, “Eşribe”, 1; Müslim, “İmân”, 24; Tirmizî, “İmân”, 11; İbn Mâce, “Fiten” 3.

29 Buhârî, “İmân”, 36; Müslim, “İmân”, 28; Tirmizî, “İmân”, 9; İbn Mâce, “Fiten” 23.

30 en-Nesefî, *Tebşıra*, II, 798; Taftazânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 180.

31 el-Mekkî, Ebû Tâlib, *Kâtû’l-Kulûb*, Beyrut, 1997, II, 225.

Ehl-i Sünnet uleması amelleri kamil bir imanın alameti olarak görmüşlerdir. Söz konusu âlimler, âyetlerde belirtilen “bilerek bir müslümanı öldüren” veya “Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyen” kimselerin küfre nispet edilmesini tevil ederek; bu nevi günahların “haramların helal kabul edilerek” işlenmesi durumunda, tekfirin söz konusu olacağını söylemişlerdir. Kelam literatüründe “istihlal” (Allah’ın haram kıldığı bir şeyin helal olduğuna inanma), terimi ile ifade edilen bu durumda, yapılan işin amel boyutundan daha çok inanç tarafı ön plana çıkmakta ve kalpteki tasdikle zıt, onu ortadan kaldıran bir inanç değişikliği görülerek küfür sayılmaktadır.³²

Kur’an-ı Kerim’e baktığımızda bir çok âyette iman ve günahın beraber zikredildiğini görürüz. Şayet günah olan ameller kişiyi imandan çıkarsaydı, onlara mümin olarak hitap edilmemesi gerekirdi. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

“İman edip de imanlarına herhangi bir zulüm karıştırmayanlar var ya, işte güven onlarıdır ve onlar hidayete erenlerdir.”³³

“İman edip de hicret etmeyenlere gelince,...”³⁴

Bu âyetlerde, önce “iman edenler” diye hitap edilip daha sonra ameller sıralanmaktadır. “Eğer müminlerden iki taife birbirleriyle savaşırsa...”³⁵ âyetinde de birbirlerini öldürmek gibi büyük bir günahın işlendiği savaşta bulunanlar “müminler” diye ifade edilmektedir.

“Ey iman edenler, size oruç farz kılındı...”³⁶ âyetinde olduğu gibi bir çok âyette³⁷ önce iman zikredilmekte, daha sonra emir ve yasaklar belirtilmektedir. Yani farzlar veya haramlardan önce insanlar “iman” ile vasıflanmaktadır.

Şâhitlikle alakalı âyetlerde Hz. Allah’ın “iki adil müslüman” şeklinde müminleri adâlet ile kayıtlamasını İmam Mâtürîdî, adil olmadan müslüman olunabileceğine delil getirmiş ve amellerinden dolayı adaletini kaybedenin imanını kaybetmediğine

32 Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 348; el-Mekkî, *a.g.e.*, II, 209; Cürçânî, *Şerhu’l-Mevâkif*, II, 458, Taf-tazânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, V, 203; *Şerhu’l-Akâid*, s. 142-4; Aliyyü’l-Kârî, *Şerhu’l-Fıkhı’l-Ekber*, s. 226.

33 el-En’âm, 6/82.

34 el-Enfâl, 8/72.

35 el-Hucurât, 49/9.

36 el-Bakara, 2/183.

37 el-Bakara, 2/277; Âl-i İmrân, 3/57; en-Nisâ, 4/57, 173; el-Mâide, 5/9.

işaret ederek, müminin adaletli ve adil olmayan şeklinde iki kısma ayrılabilceğini, değilse Hz. Allah'ın "müminlerden iki kimse" demesinin yeterli olacağını ifade etmiştir.³⁸

Ayrıca, "iman edenler ve salih amel işleyenler..."³⁹ şeklindeki âyetlerde; "Kim Allah'a iman eder ve sâlih amel işlerse..."⁴⁰, "Kim müslüman olduğu halde amel-i sâlih yaparsa..."⁴¹ gibi âyetlerde önce iman belirtilmiş, daha sonra ameller iman üzerine atfedilmiştir. Halbuki dil kaidelerine göre farklı şeyler birbiri üzerine atf yapılır. Bundan dolayı İmâm Mâtürîdî, âyetlerde önce "iman edenler" denip, daha sonra bir kısım amellerle devam etmesine dayanarak amel olmadan iman sabit kılındığını ve amelleri iman olarak kabul eden görüşün yanlışlığını belirtir.⁴²

"İman sahiplerinin, zina etseler ve hırsızlık yapsalar da sonunda cennete gideceklerini" belirten hadisler de amelin, imandan bir cüz olmadığını göstermektedir. Zira cennete sadece müminler gidecektir. Ameller imanın bir parçasıymış gibi gözüken hadisler, iman ile amellerin ayrı olduğunu daha açık ifade eden hadislerle bakılarak, amellere teşvik veya günahlardan kaçındırmak gibi bir takım manalarla tevîl edilmiş⁴³ ve kötü fiiller kamil bir müslümana yakıştırılmamıştır.

İmam-ı Azam:

"Amel imandan, iman da amelden farklı şeylerdir. Bir müminden çoğu zaman amelin kalkması bunun delilidir. Halbuki o kimseden "iman kalktı" diye söylenemez. Zira hayırlı bir kadından Hz. Allah namazı kaldırmıştır. Bu kadından iman da kalktığını düşünmek veya imanın terk edilmesinin emredildiğini söylemek caiz olmaz. Çünkü ona Hz. Allah: "Orucu bırak, sonra kaza et" demiştir. Buna imanı bırak sonra kaza et denmez. Aynı şekilde fakire zekat farz değil denilebilir. Fakat iman farz değildir denilemez"⁴⁴ İmam-ı Azam'ın bu izahlarında görüldüğü gibi bir müs-

38 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid*, s. 354-5.

39 el-Bakara, 2/277; Âl-i İmrân, 3/57; en-Nisâ, 4/57,173; el-Mâide, 5/9; Hüd, 11/23; er-Râd, 13/29.

40 et-Teğâbûn, 64/9.

41 Tâhâ, 20/16.

42 Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 74.

43 Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, II, 456-9; Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsid*, V, 199; Şârânî, Abdolvahhab b. Ahmed, *el-Yevâkıd ve'l-Cevâhir*, Kâhire, 1959, II, 113, 114, 123; Aliyyü'l-Kâfî, *Şerhu'l-Emâlî*, s. 44.

44 İmam-ı Azam, *el-Vasıyye*, s. 87.

lümandan bazı amelleri yerine getirmek mecburiyeti sakıt olabilmekte veya bazı farzlardan mükellefiyeti kalkabilmektedir. Halbuki herkes her zaman imanla mükellef olup imanın düşmesi söz konusu değildir.

Cüveynî, fasık bir müslümanın, mümin olarak vasıflandırılmasına dikkat çekeerek, “mümin” kelimesinin tasdik eden manasına geldiğini hatırlatmaktadır. Cüveynî, müminlere hitap eden şer’î hükümlerin fasıklar ve müttékîler diye bir ayırım yapmadan beraberce getirilmesini dikkate alarak, fasıka yani günahkar kimseye de mümine uygulanan hükümlerin uygulandığını, mesela ganimetten hisse verildiğini, cenaze namazının kılınp müslüman mezarlığına defnedildiğini söyleyerek, kalpte tasdik bulunduğu için günahkar kimsenin mümin kabul edildiğini belirtir.⁴⁵

Görülüyor ki, Ehl-i Sünnet uleması bu konudaki nasları bir bütünlük içerisinde inceleyerek, amelin imandan ayrı olduğunu ve imandan sonra amelin farz kılındığını söylemektedir. Ayrıca Sünnî kelimcilerin bir çoğu imanın tasdik manasına geldiğini ve yapılmayan bir farz veya bir günah sebebiyle kısaca kişinin amelindeki bir noksanlıktan dolayı (kalpteki tasdiki ortadan kaldırmadığı müddetçe) imanın kaybolmayacağını ifade etmişlerdir. Ehl-i Sünnet âlimler bu izahlarıyla aynı zamanda ameldeki bir kusurundan dolayı mümini imandan çıkararak Mutezile’nin ve amelinden dolayı mümini küfre nispet eden Hâricilerin görüşlerinin yanlış ve geçersiz olduğunu söylemişlerdir.

Selef ulemasının bir kısmının imanı tarif ederken ikrar ve tasdikle beraber amelî de zikretmeleri; kanaatimizce ilk müslümanların inandıklarının gereğini yerine getirme konusunda gösterdikleri başarının devamını sağlamaya yönelik olabilirler. Söz konusu âlimler, amel imandan ayrıldığı takdirde amelin öneminin azalmasından endişe etmiş olabilirler. Bu düşünce ve kaygılardan uzak bir şekilde bu konudaki naslar dikkate alındığında amelin imandan ayrı olduğu görülür. Nitekim söz konusu selef âlimleri de amelindeki bir noksanlığından dolayı bir müslümanın kâfir olacağını söylememişler; ancak kamîl bir müminin taatları yerine getireceğini ifâde ederek, imanın meyvesi olan amellerin önemi ve fazileti üzerinde durmuşlardır. Zaten amelleri imandan kabul etmeyen kelimcilerin da amelleri önemsiz kılmak gibi bir maksatlarının olduğu söylenemez.

45 Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 334.

III) İman Açısından Amelin Önemi

Amelin imanın hakikatine dahil olmadığını ve imanın tasdik manasına gelmesi sebebiyle amelinden dolayı bir insanın imanını kaybetmeyeceğini yukarda söylemiştik. Ehl-i Sünnet ulemâsı “Kim zerre kadar hayır işlerse bunun karşılığını görecektir, kim de zerre miktarı şer (kötülük-günah) yapar ise onun karşılığını görecektir.”⁴⁶ âyetini delil getirerek en hayırlı bir iş olan imanın mükafatını görmek üzere müminin sonunda cennete gideceğini belirtir. Bu itibarla bir müminin günahlarının karşılığı, azaba müstahak olması veya amellerinin sevabı nispetinde cennet nimetlerinden faydalanması naslarda ifadesini bulan önemli bir esastır.

Ehl-i Sünnet ulemasına göre bir müslüman işlediği günahlarını affettirecek bir tevbe yapmadan ölür, bir şefaate de nail olamaz ve Allah Teâlâ'nın rahmetine de ulaşamaz ise kötü amelleri yani günahları derecesinde cehennemde cezasını çekip imanın mükafatını almak için cennete gidecektir.⁴⁷ Sünnî âlimler, “Kafirler keşke biz de dünyada iken müslüman olsaydık diye arzu ederler”⁴⁸ âyetinin iman sahiplerinin cehennemden çıktığını gören inkarcıların halini ifade ettiğini belirtmektedirler.⁴⁹

Amelsiz bir imanın kişiyi ölümünden sonra hemen cennete götürmede yeterli olmadığı âyetlerde beyan edilerek, imandan sonra bir takım amellerin yerine getirilmesi Cenab-ı Hak tarafından istenmiştir.

Hz. Allah kendisine şirk koşanların ve haram kıldığı günahları işleyenlerin azaplarını kıyamet gününde kat kat arttıracığını belirttikten⁵⁰ sonra “Ancak tövbe ve iman edip salih amel işleyenler müstesna”⁵¹ buyurarak cehennem azabından kurtulmak için imanı yeterli bulmayıp tövbe ile beraber salih amel işlenmesini istemiştir.

Bir başka âyette “Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan mallarınız ve evlatlarınız

46 el-Zilzâl, 99/7, 8.

47 İmam-ı Azam, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 73; el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, II, 210; en-Neseff, *Tebsıra*, II, 766; Şârânî, *el-Yevâkıd*, II, 115; Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 179; Aliyyü'l-Kârf, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*, s. 226; *Emâli*, s. 44; Serhindî, İmam-ı Rabbânî, Ahmed Fâruk, *Mektubât*, İstanbul, ts., I, 274.

48 el-Hıcr, 15/2.

49 er-Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-gayb*, XX, 154; Kurtubî, Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1959, X, 2; Ebüssüüd, Efendî, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Kahire, 1980, III, 212.

50 el-Furkân, 25/68, 69.

51 el-Furkân, 25/70.

değildir. Ancak iman edip salih amel işleyenlere gelince, işte onların amellerine karşı kendilerine kat kat mükafat vardır. Onlar cennetin köşklerinde emniyet içindedirler”⁵² buyrulurak Allah’a yaklaşmak ve cennetin köşklerine nail olmak için imandan sonra amel-i salih işlenmesi istenmiştir.

“Ben de müslümanlardan biriyim dediği halde amel-i salih işleyip insanları Allah’a çağıran kimseden daha güzel sözlü kim olabilir?”⁵³ âyetiyle de İslâm nimetinin yanında güzel amel işleyerek insanları Allah’a çağıranlar övülmüştür.

Ahirette korkusuz ve üzüntüsüz bir hayata ulaşmak için Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“Her kim Allah’a ve Ahiret gününe inanıp, salih amel işlerse onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmazlar.”⁵⁴

“İman edip sâlih amel işeyenlere, altlarından ırmaklar akan cennetlerin kendilerine ait olduğunu müjdele!”⁵⁵

Bu âyetlerde, korkusuz ve üzüntüsüz bir hayat, cennet nimetlerinden ebedî olarak istifade imkanının, iman ile beraber sâlih amel işleyenlere verileceği bildirilmiştir. Âyetlerde vaat edilen cennet ve nimetler; iman ile iktifa etmeyip, imandan sonra Allah’ın rızasını kazanacak şekilde hareket edenler içindir. Nitekim İmam Mâtürîdî, iman edip sâlih amel işleyenlere müjdelenen nimetleri belirten âyetin, amelin imandan ayrı olduğuna delâlet ettiğini ancak amel-i salih işlemeyenlerin bu müjdeye nail olamayacaklarına da delil olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

İyi amellerin mükafatlandırılacağını belirten âyetlere ilave olarak, kötü işleri yapanların da cezaya uğrayacaklarını beyan eden âyetlerin bazıları da şöyledir:

“Yoksa kötülük işleyenler ölümlerinde ve hayatlarında kendilerini, inanıp, iyi amel işleyen kimselerle bir mi tutacağımızı sandılar.? Ne kötü hüküm veriyorlar!”⁵⁷

52 Sebe’, 34/37

53 Fussilet, 41/33.

54 el-Mâide, 5/69.

55 el-Bakara, 2/25.

56 Mâtürîdî, *Te’vîlât*, I, 74.

57 el-Câsiye, 45/21.

“İnsanların kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu ki, Allah dünyada yaptıklarının bir kısmını (cezasını) onlara tattırsın. Umulur ki (Allah’ın yoluna) dönerler.”⁵⁸

“Başınıza gelen herhangi bir mûsîbet kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder.”⁵⁹

Bu âyetlerden insanların amellerinden dolayı birbirlerinden farklı oldukları ve yine amelleri sebebiyle birtakım musîbet ve sıkıntılarla karşı karşıya kaldıkları açıklanmaktadır.

“Ey iman edenler! Kendinizi ve âilenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun”⁶⁰ âyetinde de Hz. Allah, iman sahiplerine kendisini ve âilesini cehennem ateşinden korumalarını emretmiştir. Sadece iman kişiyi cehennemden korusa idi, iman edenlere böyle bir hitap manasız olurdu.

Bir hadiste: “Cennet ehli cennete, cehennem ehli cehenneme girerler. Sonra Hz. Allah: “Kalbinde hardal tanesi kadar iman olanı cehennemden çıkarın” buyurur. Daha sonra onlar cehennemden çıkarlar”⁶¹ buyrulmuştur.

Bu hadis-i şeriften, iman sahiplerinden bir kısmının cehenneme gideceklerini ancak cehennemde ebedî kalmayacakları anlaşılmaktadır.⁶²

Rasûlüllah’ın (s.a.s.) hayatı incelendiğinde, onun söylediklerine ve inandıklarına uygun bir yaşayışının olduğu görülür. Onun hayatı, canlı bir Kur’an-ı Kerim gibi şekillenerek, İslâm’ın esaslarının sadece bir inanç sistemi veya sözlerden ibaret olmayıp, bir hayat tarzı olduğunun en güzel örneğidir. Fahr-i Kâinat’ın, Allah Teâlâ tarafından “en güzel örnek” gösterilmesi bunun delilidir.⁶³

Ashab-ı Kiram da inandıkları değerlere bağlı kalmanın yanında, öğrendiklerini hemen hayata geçirerek, inandıklarını ve söylediklerini yaşamak konusunda son de-

58 er-Rûm, 30/41

59 eş-Şûrâ, 42/30.

60 et-Tahrîm, 66/6.

61 Buhârî, “İman”, 15; Müslim, “İman”81.

62 er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XX, 154; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 2; Ebüssuûd, *İrşâdül-akli's-selîm*, I II, 212; Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Kâhire, 1972, I, 192.

63 el-Ahzâp, 33/21.

rece dikkatli davranmışlar, bildikleriyle amel etmedikleri takdirde uhrevî mesûliyetten korkmuşlardır.⁶⁴

Bir çok âyette müslümanlardan bildikleriyle yaptıklarının aynı olması istenmiş, öğrendikleriyle amel etmeyenlerin yanlışlığına dikkat çekilmiştir.⁶⁵

Ehl-i sünnetin, tasdik kalpte devam ettiği müddetçe imanın devam edeceğini belirtip; farzları terk eden veya günah işleyen müslümanın küfre nispetini doğru bulmaması, yani “imanı kalbin tasdikinden ibaret sayması”; müslümanların yeterince ibadetlere önem vermeyeceği veya daha çok günah işlemeye sebep olacağı endişesini gündeme getirmiştir.

Ehl-i sünnet uleması; imanın teşekkülü konusuna sistematik bir şekilde yaklaşmış, sade ve net olarak imanın mahiyetini ortaya koymuşlardır. Sünnî âlimler, bu hususta vardıkları neticenin ilerde nasıl sonuçlar doğuracağından çok, konunun naslar çerçevesinde doğru olarak anlaşılmasına ve izahına çalışmışlardır. Bir kimsenin iman veya küfre nispetinin ehemmiyet ve hassasiyetini dikkate alarak, âdeti kılı kırk yarcasına düşünerek ve araştırarak iman konusunu açıklığa kavuşturmuşlardır.

Ehli-sünnetin bu tavrının meselenin doğru olarak ortaya konmasından başka, günahlarından dolayı ümitsizliğe kapılıp kendilerini daha çok kötülüğe sevk edecek insanları engellemede de büyük tesirinin görüldüğü söylenebilir.

Sünnî kelamcıların iman konusuna bu şekilde yaklaşmaları, tarih boyunca müslümanların birlik ve beraberlik içinde, huzurlu bir şekilde yaşamalarına büyük katkı sağlamıştır. Bidat fırkalarının bir kısmının yaptığı gibi, amellerindeki eksiklikleri veya yanlışlıkları sebebiyle müslümanları küfre nispet etmek veya “imansız” diye hüküm vermek; dinen yanlış olmanın yanında, İslâm toplumunun huzurunu bozar ve kargaşaya sebep olur. Bu hususa tarihte Hâricîlerin, insanların küçük bir hatasından dolayı İslâm’dan çıktıklarına hükmedip, masum insanları öldürmeleri neticesinde İslâm coğrafyasında estirdikleri terör havası önemli bir örnektir.

Ehl-i Sünnet uleması imanla amel arasında bir ayırım yaparken, hiçbir zaman amelleri önemsiz veya ikinci planda kalan hususlar olarak görmemişlerdir. Hatta bir-

64 Hatîbü'l-Bağdâdî, *Tehzîbü-İktizâi'l-İlmi'l-amel*, Beyrut, 1993, s. 15 vd. ; Kandehlevî, *Hayatü's-Sa-hâbe*, trc. Sıtkı Güllü, İstanbul, 1991, I, 440.

65 el-Bakara, 2/44, Hûd, 11/33, es-Saff, 61/23.

takım amellerin; istihlâl, istihzâ ve istihfaf gibi sebeplerle kişiyi küfre götüreceğinden hareketle bu konuda çok dikkatli hareket etmişlerdir.⁶⁶

Bir müslümanın inancıyla amelinin uyum içerisinde olması, kuvvetli bir imana sahip olduğunun alâmetidir. İman esasları, bir ağacın aslını ve gövdesini oluştururken, ameller o ağacın yapraklarını ve meyvesini teşkil etmektedir. Meyve ve yaprakların oluşması için gövdeye ihtiyaç bulunduğu gibi, yaprakları ve meyvesi olmayan bir ağacın kayda değer bir faydası söz konusu değildir. Ayrıca yaprakları olmayan bir ağacın hayatını devam ettirmesi çok zor olduğu gibi, kurumaya başlayan bir ağacın ilk alameti onun yapraklarının sararıp solması ve dökülmesidir.

Sonuç:

İmanın tasdik manasına gelmesinden dolayı, bunun gerçekleşmesi için iman edilecek hususların hepsinin kalben doğruluğunun kabullenilip benimsenmesi zorunlu olmaktadır. Bu manada tasdik ya vardır veya yoktur, ikisinin arasında bir merhale bulunmamakta ve tasdik gerçekleşmeden önceki durumlar iman yerine geçmemektedir.

Tasdik olmadığı müddetçe imanın gerçekleşmesi mümkün olmadığı gibi, tasdik gerçekleştiikten sonra da imanın oluşması için artı bir şeye ihtiyaç bulunmamaktadır. Bu itibarla imanda fazlalık ve noksanlığın olması söz konusu değildir. Ancak, ilk başta icmâlen inanılan esasların daha sonra tafsilâtı öğrenilerek doğruluğu kabul edilebilir. Bir müslüman ilk başta Hz. Muhammed'i (s.a.s.), Allah tarafından getirdiği hususlarda topluca tasdik ettikten sonra, bu hususların Allah'a, meleklerine, peygamberlerine vb. şeklinde sayarak tafsilatına inanmakla, önceden oluşan imanını artırmış olmaz. İman gerçekleştiikten sonra müslümanın mükellef olduğu ibâdetleri yerine getirmesinin imanun nurunu kuvvetlendireceği söylenebilir.

Ulemadan bir kısmının imanı tarif ederken, ikrar ve tasdikle beraber ameli de zikretmeleri; ilk müslümanların inandıklarının gereğini yerine getirme konusunda gösterdikleri başarının devamını sağlamaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu âlimler, amel imandan ayrıldığı takdirde, amelin öneminin azalmasından endişe etmişlerdir.

66 Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 228-9; *Şerhu'l-Akâid*, s. 190; Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l-Fıku'l-Ekber*, s. 226; Bilmen, Ö. Nasuhî, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul, ts., s. 100; Gölçük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Konya, 1988, s. 107; Kılavuz, A. Sâim, *İman-Küfür Sınırı*, İstanbul, 1990, s. 47.

Ameli imandan gören âlimler, amelindeki bir noksanlığından dolayı bir müslümanın kâfir olacağını söylememişler; ancak kâmil bir müminin ibadetleri yerine getireceğini ifade ederek, imanın meyvesi olan amellerin önemi ve fazileti üzerinde durmuşlardır.

Amel imandan bir cüz olmamakla birlikte, bunun amelin önemsiz olduğu şeklinde anlaşılması doğru olmaz. Zira kuvvetli ve kâmil bir imana sahip olan müslüman, inancının gereklerini yerine getirir. İman, kişiyi cehennemde ebedî kalmaktan kurtarmakla birlikte, orada hiç azap görmemesi için yeterli değildir. Bu itibarla azaptan kurtulmak ve cennetin yüksek makamlarına ulaşmak için amele ihtiyaç bulunmaktadır.